

## Mágia és pönitencia

Gondolatok a vallásos irodalomban tükröződő mágikus tudatformák értelmezéséhez

KÉPRONGÁLOK ÉS PÖNITENCIA-TARTÓK  
A KÖZÉPKOR SZÁZADAIBAN

„Az isten malasztja és az erény út és lépcső, melyek az égbe vezetnek, a bűnök és vétkek ellenben út és lépcső, melyek a pokol mélyére visznek. A bűnök és vétkek halált okozó maszlagok és mérgek, míg az erények és jócselekedetek gyógyító orvosságok.”

(Fráter Egyed jeles mondása a bűnökről és az erényekről, a *Fiorettiből*.  
Kaposy József ford.)

Az ember tudata, szubjektív elképzelései és a valóság között feszülő ellentét, a tudat hamis volta talán sohasem öltött akkora méreteket, mint a középkor századaiban<sup>1</sup> — írja Klaniczay Tibor. Tegyük hozzá: a hamis tudat — gondolkodásának „lendítőkereként” — a középkori ember alapvetően morális szemléletű világképének tengelyéhez kapcsolódott. A középkorban az emberi tett bölcséjénél nem az antik Hórák, az erkölcsi világrend istennői bábáskodtak (akik tudvalevőleg a Moirák nőtestvérei), hanem a kettéosztott túlvilág, a menny és a pokol szellemei. A kor emberszemléletének vizsgálatakor bármely cselekedet állandó epitetonjaként szükségképpen a morális jelzőt lehet és kell használnunk. Ez az erkölcsi világnézet azonban alapjaiban különbözött minden későbbitől a tekintetben, hogy az objektív külvilágnak nem biztosított semmilyen önállóságot a morális tettel szemben. A világ egésze aktív, cselekvő részese volt az emberi tevékenységnek.

A középkori ember számára a világtörténelem az üdvösség történeteként, a bűn és bűnbocsánat históriájaként tudatosult. A történelem nem jelenthetett mást, mint a „megromlott” lények összességének útját a megigazulás felé.

Az egyén esendő porhüvelybe zárt lelkének evilági sorsa-tévelygése is az emberiség megváltástörténeté-

nek függvényeként alakult. Az élet hosszú utazásként tükröződött a lélek felületén, a zárándoklás alatt azonban nem a forgandó szerencse, hanem titkos segítőtársak és gonosz ellenségek támogatták vagy gátolták a vándor előrejutását.

A középkori misztikus lélek nemcsak elragadtatásaiban, vízióiban, „látásaiban” közlekedhetett szabadon a szüntelenül elváltozó, mulandó evilág és az isteni fényesség maradandó, állandó országa között, hanem a mindennapi élet legapróbb tárgyai is isten felé vonhatták képzeletét. Tudatában az egész környező világ megkettőződött, szimbólumok sűrű erdejében élt, „tusakodvan ördöggel” és törekedvén a tökéletesség eszménye felé. Ám a gyarló és tökéletlen test mindenkoron ki volt téve az ördög mindenféle kísértéseinek, aki gyakorta öltötte magára a világosság angyalának köntösét, és így — természetesen — felismerhetetlen volt. „Ő ugyanis az a nagy sárkány, s az ősi vörös kígyó, amelyet diabolusnak és sátánnak neveznek, amelyiknek hét feje és tíz szarva van, ez a Leviathán . . . , vele vannak a démonok különféle nemei, melyek éjjel-nappal semmi egyebet sem művelnek, minthogy körüljárnak, keresvén, akit elnyeljenek” — kesergett Szent Ágoston.<sup>2</sup>

— Vajon védekezhetünk-e a Lólábú Kurafi incselkedései ellen? Mit tehetünk, „amikor folyton látjuk velünk szemben a sátánt, tátott szájjal készen arra, hogy elnyeljen”? Hihetünk-e az imádság megszabadító erejében? — Efféle kérdések nemcsak Ágostonnál, hanem a mindennapi tudat szintjén is gyakran megfogalmazódtak, s bizony, akadtak sokan, akik nem bíztak feltétlen odaadással a *puszt*a fohászában, s olyasmihoz folyamodtak balgaságukban, amiért súlyos büntetést kellett szenvedniök Dante szerint, amint megírta a „poklot festő első énekének” huszadik

<sup>1</sup> A középkori kultúra jellege. — A múlt nagy korszakai. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 67.

<sup>2</sup> A lélek istennel való magányos beszélgetéseinek könyve. Ford. Dr. Némethy Ernő. Budapest, 1937. 68.



delában. Ott szenvednek a negyedik bugyorban mind a jók, varázslók,

*S hány bús nő, ki tűjénél, guzsajánál  
meg nem maradt, s a tündérséget űzte  
bábukkal és füvekkel, holdsugárnál.*

(Babits Mihály ford.)

Sienában, hol „a mély középkor komor szeszéllyel építette rendjét”<sup>3</sup>, gyakran találkozni kezük nyomával. Persze nem voltak tündérek vagy boszorkák, inkább egyszerű fráterek vagy sororok, akik még az inkubus festett képével sem maradtak szívesen egy helyiségben.

A Palazzo Buonsignoriban elhelyezett Pinacoteca trecento táblaképeinek gyakori témája a *Guidizio Universale*, az *Utolsó ítélet*, azon klasszikus kompozícióban ábrázolva, melyben Fra Angelico is megfestette<sup>4</sup>, s amelyet — édesanyja szájába adva a szót — Villon jellemzett a legtömörebben:

*Látom az édent templomunkban, festve,  
Ott hárfák vannak, lantok, kobozok.  
S a poklot, hol sok elítélt rotyog:  
Ez elkomorít, az mosolyra oktat.*

(József Attila ford.)

E képeken különös *rongálások* nyomait fedeztük föl. Azokat a lólábú, kígyófarkú ördögfiakat, akik a pokolban rotyogó elítélteket vétkeik szerint különféle kínzásokkal gyötrik, régen elporladt kezek kisatírozták, össze-vissza karcolták! Ugyanezt tették — más festményeken — a Krisztust ostromozó katonákkal. Megtekinthető ez az érdekes „jelenség” Budapesten is, a Szépművészeti Múzeumban: Egy korai sienai *Keresztrefeszítésen* láthatjuk, hogy két lándzsás ördög készülődik birtokba venni a *bal* lator lelkét. Az ördögöket, valamint a lator *arcát* a kép egykori tulajdonosa összekarcolta, míg a jobb latort és a lelkére várakozó két angyalt természetesen épen hagyta.

Nem lehet kétséges: e hajdani „képrongálók” — akarva-akaratlanul — *mágikus szertartásokat* végeztek. Sienában, a nagy misztikus szentek városában, ahol a „tigris-csíkú templom” padlófelirata *Hermes Mercurius Trismegistust*, az okkult tudományok legendás atyját, „Mózes kortársát” idézi — talán nem is kell csodálkoznunk ezen. A középkorban a kép — az erkölcsi világnézetnek megfelelően — morális tartalmat közvetített, amihez képest *önmaga* nem volt több, mint holt anyag. Ezekből az előfeltételekből azonban, bármennyire meghökkentő, a középkor embere ellentétes következtetéseket is levonhatott. Az embert mindenütt képek vették körül: ördög és pokol ezerféle ábrázolásban, festményeken, domborműveken, és a mindennapi élet tárgyain. De senki

sem látta még az ördögöt-poklot *általában!* A képzelet képi burjánzása — paradox módon — az imaginárius világ beszűküléséhez vezetett, hiszen a kép lényegét-tartalmát is csak képi úton lehetett megragadni és kifejtetni. A kép képet szült, az anyag csak önmagát reprodukálhatta. Az ördög csakis „saját” freskókon-táblaképeken megfestett inkubusformájában volt elképzelhető. Feltárultak a kapuk a mágikus tudatformák előtt, melyek a középkor mindennapi életében, a hétköznapi vallásos képzeleteiben igen nagy teret hódítottak. Huizinga mutat rá arra, hogy a segítő-gyógyító szent, például Rókus, a középkori ember tudatában a betegség *okává* lépett elő, hiszen „miért ne származnék tőle a betegség, ha egyszer ő gyógyítja? Ezen az úton a keresztény etikától már csak egy lépés a pogány mágia.”<sup>5</sup>

A satírozás, áthúzás, törlés manuális tevékenységéhez kapcsolódó mágikus tudat maradátságát pszichológiai tényezők is magyarázzák. A firkálással a festett kép, a leírt szó, vagyis: a jel azonnal és mindörökre megszüntethető, s e „szertartás” tartalma a tudat számára olyannyira kézenfekvő, hogy nincs szüksége sem a mágikus folyamat előképezésére, sem utólagos reflexiójára. Tehát azok a XVI. századi spanyol inkvizítorok, akik Münster *Cosmographiájában* ikszekkel és vonalakkal a felismerhetetlenségig eltorzították az általuk Sancho Panzának gúnyolt Erasmus képét,<sup>6</sup> ezen tevékenységüket tekintve nem sokban különböztek azoktól a római császároktól, akik a legyőzöttek szobraiát összetörték, nevüket pedig lekapartatták a feliratokról.

Ahol a félelem országol, ott az igazság megrepedezik és darabokra hull. „Hiszen senki sem tudja az emberek közül az ember dolgát, ha nem az ember lelke, mely őbenne vagyon” — mondja Ágoston. Csakis a *világi testi keménységgel*, az aszkézissel, valamint az igaz pönitencia-tartással lehetett volt elnyerni a boldogító hit lámpását, mely megvilágíthatta, „mikor az látás jó és igaz vóna, es mikoron gonosz avagy hamis” — amiképpen Névtelen Karthausink is tanítja. De vajon mentes volt-e, mentes lehetett-e a mágikus képzetektől a negyedik szentség, a bűnbánat, a pönitencia szentsége? Feltehetőleg nem. Hallgassuk meg a következő történetet!

A késő-középkori magyar irodalom egyik kiváló alkotásában, az 1510-ben keletkezett *Példák könyvében*<sup>7</sup>

<sup>3</sup> Vas István: Siena. — Mit akar ez az egy ember? I. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970. 327.

<sup>4</sup> A kép Firenzében, a Museo di San Marcoban látható. Vö. Luciano Berti: Angelico. Firenze, 1967. 33.

<sup>5</sup> A középkor alkonya. Ford. Szerb Antal. Magyar Helikon, 1976. 131.

<sup>6</sup> A képet lásd: Markis Simon: Rotterdami Erasmus. Ford. Farkas János. Gondolat Könyvkiadó, 1976. 296.

<sup>7</sup> Bognár András és Levárdy Ferenc gondozásában jelent meg a kódex kritikai kiadása: Codices Hungarici IV. Akadémiai Könyvkiadó, 1960. 126—140.



„olvastatik némely példa, kit Szent Gergel írt”, a pogány szűzről, akit egy szent remete „predikációjával tévelygéséből és hűtetlenségéből meg fordejta, és szent keresztségnek kútfejéből ötet meg mosa”. A szűz később „lelkét bűnre lehajtá” és a városba ment, hol is „nevek elveszetteknek közötté lakozván”, vagyis „manens in prostibulo” élt sokáig. A szent remete azonban ismét prédikációt intézett hozzá, a leány „kit hallván szűvében meg feslik (=meghasonlik) vala és olvada siralmakra, esvén ő lábaihoz”. Ezáltal meg is nyerhette volna bűneinek teljes bocsánatát, hiszen „minden bűnek akár minemő szernyűk legyenek, Isteni Irgalmassághoz képest semmik volnának”, ámde a dolog nem ilyen egyszerű. A leány kérdésére: „Meg lelhetem-e Istennek irgalmasságát ennye bűneknek utánna?”, a lelki atya a következőképp felelt: „Légy bátor leányum, ha meg tértie akarandasz, Úr Isten téged, penitencia tartót bocsánatra veszen.” Hanem még ez után sem mehetett szegény leányzó a kietlenbe, hét esztendei pönitenciára, előbb át kellett esnie a következő különös szertartáson: „Azért ő (értsd: a lelki atya) a városnak közepire jövéen, hagyta nagy tüzet tenni. És mindeneket, melyeket gonoszól nyert vala (a leányzó), az tűzben hánya mondván: — Lássátok mind, én szeretőim, melyeket tőletek nyertem, tűz emészti meg”.

Jól látható, hogy a bűnbocsánat feltétele és eszköze nemcsak az isten végtelen irgalma és az igaz pönitencia-tartás volt, hanem egyszersmind a bűnnel szerzett javak *elégetése*. A varázslat tökéletes eredménnyel járt. Hogyan volt lehetséges ez? Csakis úgy, hogy a bűn által szerzett, a bűnnel kapcsolatos tárgy *felidézte* magát a bűnt, tökéletesen *azonosult* vele, s így elpusztítása által maga a bűn is azonnal megsemmisült, elenyészett.<sup>8</sup>

Mint tudjuk, a mágikus tudatformák az ősi vallásban gyökereznek, melynek „logikai rendjéből” hiányzott a morális tényező. A paleolitikum mágiája — Hauser Arnolddal szólva — „titokzatosság nélküli eljárás-mód volt, józan metodika, eszközöknek és eljárásoknak tárgyilagos alkalmazása”.<sup>9</sup> Ezzel szemben a keresztény vallásosság olyan moralisztikus tudatformákkal hatotta át a népet, amelyekben még a „logikai” kapcsolatok is erkölcsi indítékok alapján jöttek létre. A gondolkodás tehát a pogány korhoz képest alapvetően megváltozott, a bűnbánat, de különösen a feloldozás tanának misztikus kifejtése azonban továbbra sem nélkülözhetett bizonyos mágikus formákat.

A lélek a pönitenciatartó imádság varázsszőnyegén emelkedett ki a bűnnek fertőjéből, és Jézus misztikus vére mosta le a vétkek szennyét, Krisztus misztikus sebei nyújtottak menedéket a sátán incselkedései ellen:

Ó Krisztusnak oldalának vize  
moss meg engemet,  
Ó Krisztusnak kénszenvedése  
erősíts meg engemet,  
Ó jó Jézus  
hallgass meg engemet,  
és a te sebeid között  
rejts el (engemet),  
és ne hagyj engemet  
el szakadnom te tölled

— olvashatjuk a *Lobkowitz-kódexben*.<sup>10</sup> Ezt a könyörgést magunk is hallottuk imádkozni olyan idős asszonyoktól, akik nem könyvből tanulták a fohászkodás módját. Hittek abban, hogy Krisztus vérének egyetlen cseppje is elegendő a világ váltságára. Hitt benne Petrarca is, akinek bűnbánati zsoltárait — amint ezt Katona Lajos bebizonyította<sup>11</sup> — már a középkorban magyarra fordították, s így az alábbi szavak Kinizsiné Magyar Benigna ajkairól is elhangozhattak „majd kilenc-tíz emberöltő régiségben”: „Repöljenek el, kik engemet ijjegetnek, én bűnem igen nagy, de Úrnak irgalmassága mérhetetlen. Vétkeztem, bódogtalan, gonoszokat gonoszbakra fel rakván, és én magamnak nagy ellenség. *Ingyen minden koszmóimat egy vagy mindentől kisebb cseppje szent vérnek lemosja.*”<sup>12</sup>

Igen, hittek abban, hogy a bűn betegség, kórság, mely lemosható, megváltható a Vér zsoldja által. Jézus tehát az igazi Orvos, és a Szent Vér az egyedül hatásos medicina. Hallgassunk bele a *Krisztus szenvedéséről* szóló Szent Bernátnak tulajdonított himnuszba is (a költemény valójában Löweni Arnulftól származik), mely — Kardos Tiborral szólva — „pálos kéztől eredő fordításban maradt ránk és olyan fényekkel és ízekkel kínál, amely merészen szárnyaló, eredeti módon építő, a viszonyokhoz képest meglepően gyakorlott költőre vall”.<sup>13</sup>

Nem lén sohol oly jó atya,  
Ki fiáért magát ilyre adja,  
Mert én lelkem megoszlatott,  
Bűnem mia' szaggattatott.  
Kegyes Jézus te meg lássad,  
Kegyös Orvos, meg orvosoljad.

<sup>8</sup> A szimpátián alapuló homeopátiás és átviteli mágiáról lásd: James G. Frazer: *Az aranyág*. Budapest, 1965. 25. skk. A téma magyar vonatkozásait kimerítően tárgyalja és ikonográfiai kérdésekben is bőséges anyaggal szolgál *László Gyula* tanulmánya: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. — Régészeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, 1977. 186—210.

<sup>9</sup> A művészet és az irodalom társadalomtörténete. I. Ford. Nyilas Vera. Gondolat Könyvkiadó, 1968. 7.

<sup>10</sup> Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink*. (RMKT 1.) Budapest, 1921. 498.

<sup>11</sup> A Fesztetics-kódex bűnbánati zsoltárai. ItK 1905. 150. skk.

<sup>12</sup> Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyvét lásd: *Fesztetics-kódex* Kiadja: Volf György. Budapest, 1885. Nyelvemléktár 13.

<sup>13</sup> Középkori kultúra, középkori költészet. é. n. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 195.



Kerősfádon kénod látom,  
 Idvességem tüled várom,  
 Szent véredben ha meg mosdom  
 Meg nyugosom és meg vigaszom . . .  
 Valahányan hozjád jüttek,  
 Te szent lábaidhoz estek,  
 Ő bűnöket mind ott hatták,  
 Kórságokból megtávoztak.<sup>14</sup>

Szent Bernát imájától nemcsak a Krisztus-vér titokzatos erejére, hanem a bűn-kórságból való szabadulás jellegére is következtethetünk, jelesen arra, hogy a misztikus bűnbánati imában a középkori értelemben „reális” — mai értelemben irreális — fogalmak, melyek erkölcsi szimbólumokban inkarnálódtak (ilyen a Szent Vér is), elvesztették morális közvetítő-szerepüket, s így minden „hatás” közvetlenül nekik volt tulajdonítható. „Ha a középkori szellem egy dolog természetére vagy okára kíváncsi, nem tekint bele — hogy szerkezetét elemezze —, vagy mögé — hogy eredetét kutassa —, hanem az égre emeli tekintetét, ahol a dolog ideaként ragyog” — írja Huizinga.<sup>15</sup>

De nemcsak a Szent Vér volt „reális” fogalom, annak számítható a *bűn* is. A legkisebb vétkek is istenhez kiáltott, de a legnagyobb bűn is lehetett az életszentség rejtett forrása. A pokol kínjai csak a mennyország ezoterikus gyönyörűségeivel voltak mérhetőek, a mennyi birodalom fényessége viszont csak a pokoli sötétség ellentétéként létezhetett. Akármerre lépett az ember, *úton és lépcsőn* járt, minden lépése megteremtette az *ellenkező* lépés lehetőségét. A bűn nem volt más, mint tévelygés a sejtelem országában, göröngyös út a bizonyosság felé. Ezt példázza Szent Ágoston, Szent Ferenc és a többi nagy szent „bűnös” ifjúsága és hirtelen megtérése. Ne felejtjük el azonban, hogy az életszentségnek mint életútnak ilyen alakulása visszavezethető a Szent Pál-toposzra is, amely semmiképpen sem nélkülözheti a misztikus „megvilágosodás” mozzanatát.

Az élet idejét éles cezuraként választja ketté a nagy „felismerés”. A sötétben botorkálás, a bűn ideje felfogható az előkészület idejeként is, amelyben nincs gyarapodás, nincs növekedés. Szent Ágoston kérdezi: „Látom, hogy valamiféle *kiterjedés* az idő. Látom-e, vagy csupán *úgy látszik*, hogy igazán látom?”<sup>16</sup> Az idő múlása csalatkozás a bűnös lélekben. „Az idő haszontalan el múlt, életemet tanácsban el költöttem, Halál én szemem előtt szembe áll és utolsó házam, koporsóm, és csikorgás és nyögése pokolnak. Míglen csal meg engemet az mái nap, az holnapnak várása alatt, mikor kezdek tehozjád meg térnem?” — kesereg a *Festetics-kódex* Petrarcaja.<sup>17</sup> A megtérés azonban csakis külső segítség által lehetséges, amely megérkezik, és nyílként suhan át az időn, a cél felé. Hogy is lehetne fölösleges az előkészület, a tévelygés

ideje? Hiszen *történetfilozófiai* jelentősége van a középkori lélek számára, aki az emberiség történetét az üdvösség történeteként képzei el, amelynek végtelen kiterjedését két részre osztja a megváltás pillanata, beteljesítvén az időt.

Kegyes pelikánom, Uram Jézusom,  
 szennyes vagyok, szennyem véreddel mosom,  
 melyből elég volna egy csepp hullni rá  
 világ minden bűnét meggyógyítaná.

(Babits Mihály ford.)

— foházkodik Aquinói Szent Tamás. Nem csoda hát, hogy az egyes ember, aki csak *részesül* a teremtésből, bűneinek váltságát nem képzelheti másként, mint részesülést az egyetemes megváltásból. Akárcsak az egykori etruszk jósök, akik a feláldozott állat máját a világmindenség „modelljeként” fogták fel s vizsgálták, a középkori gondolkodás is „egyetlen egységben kívánta megragadni a világot”. Gurevics nagyszerű felismerése, hogy a középkori tudat szimbolizmusára és dualizmusára a létező világ és a szubjektum kölcsönös egymásrautaltsága, egymásba függesztettsége jellemző. „A földi történelem eseményeiben az üdvtörténet eseményeinek szimbólumát látták, vagyis az időlegesben az örökkévalót érzékelték, ugyanúgy a világot alkotó elemek egységének és a világegyetem végső céljának tekintették az embert. A kicsiny részecskéiben benne foglaltatott egyúttal az egész, a mikrokozmosz mintegy a makrokozmosz sajátos mása volt.”<sup>18</sup> Világosan megmagyarázza Szent Ágoston: „És ami történik, az egész költeményben, történik egyes részeiben, sőt egyes szótagjaiban is. És ez történik az esetleges hosszabb cselekvésben, melynek ez a költemény talán csak részecskéje. *Ez történik egész emberi nemünk teljes létében is*, amelynek megannyi része egy-egy emberi élet.”<sup>19</sup>

Nem mondunk újat, ha rámutatunk, hogy az egyház teológiai tanításai is tartalmaztak olyan misztikus elemeket, amelyek nyomán gyakorta rés támadt a középkori gondolkodás gondosan ácsolt hajóján, s a repedéseken át betódult a mágia tengervize, mely ha elsüllyeszteni nem is tudta a hajót, de sürgős javítómunkálatokra készítette a tudós doktorokat. Lelki járvány, hisztéria fenyegetett, bármikor el lehetett képzelni, hogy „egyszerre csak kitörne egy gyermekkereszteshadjárat-mozgalom, vitustánc-epidémia, vagy holmi vándorprédikátor tartana látnoki-kommunista beszédeket, máglyára vetvén a világi hívsá-

<sup>14</sup> Horváth Cyrill: I. m. 174.

<sup>15</sup> I. m. 162.

<sup>16</sup> Szent Ágoston Vallomásai. Ford. Városi István, Ecclesia Könyvkiadó, 1975. 324.

<sup>17</sup> Nyelvméltár 13.

<sup>18</sup> A. J. Gurevics: A középkori ember világképe. Ford. Előd Nóra, Kossuth Könyvkiadó, 1974. 12.

<sup>19</sup> I. m. 330.



gokat, s keresztfa-esodalátomásokra, misztikus bo-  
lyongásra tüzelvén a népet.”<sup>20</sup> Nem lehet kétséges, a  
keresztshad eszméje óriási levezető erőt gyakorolt  
a Szent Vértől mámorosult tömegekre. Gureviccsel  
szólva: „a földi utak mintegy azonosultak az isten-  
hez vezető utakkal, a vallási-etikai értékek rendszere  
fölébe épült a megismerési értékek rendszerének,  
minthogy a középkori ember számára semmiféle  
földrajzi ismeret nem érhetett föl a megváltás taná-  
val.”<sup>21</sup>

A PÖNITENCIA VÁLTOZÁSAI A MAGYAR  
KÉSŐRENEZÁNSZ IRODALOMBAN  
BALASSITÓL PÉCSELI KIRÁLY IMRÉIG

„... meg kell teneked az te életedet gon-  
dolnod, *te magadat mint bűnös embert meg-  
esmered*, ki nemcsak az jelenvaló bünte-  
tést, hanem mindenféle egyéb ez világi és  
örökkévaló büntetést is érdemlettél meg  
az te bűneiddel és engedetlenségeddel...”

(Balassi Bálint: *Beteg lelkeknek való  
füves kertecske*)

Vajon a reneszánsz világkép kialakulásával és az in-  
dividualizálódás fokozódásával eltűnedezték-e a val-  
lások világnézetből azok a tényezők, melyek a közép-  
korban mintegy előidézték a mágikus tudatformák  
beépülését az emberi gondolkodásmódba? — Igen is,  
nem is. Az egynemű, emberközpontú világlátás egy-  
felől megszüntette a középkori szemlélet „fordított  
perspektíváját”, „fent” és „lent” szüntelen kevere-  
désének, egymásba-játszhatóságának lehetőségét.  
Egyszersmind a tudományos megismerés határait ki-  
szélesítendő a reneszánsz bölcsélet a rejtett igazságok,  
az alkímia, az asztrológia, az *occulta philosophia* felé  
fordult. Bonfini mester jegyzi fel Mátyásról: „Sze-  
rette a csillagjósokat, orvosokat, számfejtőket és jog-  
tudósokat, sőt a mágusokat és halottidézőket sem  
vetette meg; az ismeretek egyik ágát sem kicsinyelte  
sohasem.”<sup>22</sup> Janus Pannonius antikvitás-felfogása sze-  
rint pedig azok a régi rétorok érdemlik meg leginkább  
az utókor elismerésének borostyánjait, akik „a szabad  
lélek négy ismeretágát” adják.

Altrichter Ferenc mutatott rá nemrégiben, hogy „a  
reneszánszban nem vált el élesen az, amit *ma* baboná-  
nak, tudománytalannak tekintünk, és az, amit *ma*  
racionálisnak, tudományosnak tekintünk. Az okkult  
elemek összeszövődtek a racionálisakkal, a természet-  
felettiek a természetesekkel, a misztikusak a valóban  
tudományosakkal, s ezt az összefonódást elméletileg  
csak szentesítette a reneszánsz püthagoreizmus, a her-  
metikus filozófia, a platonizmus, azaz a reneszánsz  
filozófia ilyen vagy olyan áramlata.”<sup>23</sup>

A középkor morális-szimbolikus ismereteit inkorpo-  
ráló mágikus tudatformákat a skolasztika igyekezett

szűk mederbe szorítani, ezért a középkori teológia  
Ágostonig visszamenően okkultizmus-ellenes volt. A  
skolasztikát felváltó reneszánsz filozófia egyházi te-  
kintélyek által is támogatott okkultizmusát, plato-  
nizmusát viszont majd csak a tridenti szellemben újjá-  
élesztett arisztotelianizmus küldi máglyára. Egyelőre  
szabad a tér. A reneszánsz idején határozottan okkul-  
tizmus-ellenes álláspontot csupán a *devotio moderna*,  
az új kegyesség mozgalma, és Erasmus képviselt.  
Okkultizmus és keresztény vallásosság sűrűn kacshint-  
gattak egymás felé: Ficino megkísérelte egyeztetni  
tanítását a keresztény dogmatikával, a pápa pedig  
engedélyezte, sőt hasznosította is a hermetizmus  
„eredményeit”.

Pirnát Antal volt szíves figyelmeztetni arra, hogy a  
protestantizmus a skolasztikában már meglevő ok-  
kultizmus-ellenes tendenciát erősítette fel, hisz sko-  
lasztikusok és reformátorok számára egyaránt lényeges  
volt a vallás és a mágia szétválasztása. A reformáto-  
rok szerint a vallás az istentiszteletnek olyan formá-  
ja, amelyet a Biblia megenged vagy megparancsol.  
A mágia ekkor már semmiféle hivatalos támogatást,  
vagy akár elnézést, türelmet nem élvezhetett. Inkog-  
nitóban azonban — a középkorban „folklorizálódó”  
majd az írásbeliséget újra meg újra megtermékenyítő  
műformák köntösében, s eredeti jelentésükből im-  
már némiképp kivetkőzve — tovább élhettek még  
bizonyos mágikus jelek és formulák.

A protestantizmus terjedése, az anyanyelvű irodal-  
mak kialakulása, de különösen a psalmusok iránti  
fokozott érdeklődés és a gyülekezeti éneklés a XVI.  
századi Magyarországon is életben tartotta, sőt, fel-  
virágoztatta a pönitenciatartó zsoltárok és imádságok  
műfaját. A reformáció idején — a társadalmi válto-  
zásnak megfelelően — heves teológiai viták tüzeiben  
formálódott át a bűn, a bűnbocsánat fogalma is. „Mi  
légyen a pönitencia?” — tették fel a kérdést önma-  
guknak a tudós teológusok és az egyszerű prédikáto-  
rok úgyszintén. Jól tudjuk: a bűnbánat lelkiismereti,  
introspektív felfogása a lutheri előfeltételekre vezethe-  
tő vissza. Ennek alapján a legtöbbben egyetértettek  
abban, amit ifjúkori prózai munkájában — Bock  
Mihály nyomán — Balassi Bálint is állított, jelesen,  
hogy a bűnbánat nem más, mint *önmagunknak* mint  
bűnös embernek minél tökéletesebb *megismerése*.  
Balassi költőként is holtig követte ezt a szemléletet  
*istenes énekeiben*. A bűnbánati ének mégsem volt  
par excellence reneszánsz műfaj. Balassi, aki isten-  
nel mint vezérlő „hadnagyával” bátran társalgott,

<sup>20</sup> Thomas Mann: Doktor Faustus. Ford. Szöllősy Klára. Európa Könyv-  
kiadó, 1967. 47.

<sup>21</sup> I. m. 64.

<sup>22</sup> A szemelvény Császár Mihály fordítása: Mátyás a kortársak között.  
Válogatta: H. Balázs Éva. Bibliotheca Könyvkiadó, 1957. 95.

<sup>23</sup> Reneszánsz, reformáció, kartézianizmus. Világosság 1977. 499.



önmagát sem tartotta éppen érdem nélkül valónak. A szerelmi téma sem kényes ekkor még isten fülének, sőt a szerelmi szolgálat is bizonyos szempontból érénynek tűntethető fel, a költő azért is könyörög istennek:

*Nézzem vétkem mellett nagy szerelmemre is,  
Mégis mint szolgáltam, tudja ő maga is,  
Vétkemnek sok búját mint viseljem most is.*<sup>24</sup>

A Balassi utáni vallásos költészetben ehhez hasonló „illetlenségek” már nem fordulhattak elő. „A petrarkisták imádott női eszményét a manieristák leemelték a piedesztálról, durván letiporták, majd kiűzték a szellem, a művészet világából” — írja Klaniczay Tibor.<sup>25</sup> Mint ismeretes, „ama jóemlékezetű néhai nemzeti Rimay János”, Balassi hú tanítványa sztoikus-manierista interpretációban népszerűsítette mesterét, a „Magyar Amphion”, s tette ezt oly sikerrel, hogy a XVII. század embere Balassit csakis Rimay szemüvegén át nézhette. Az a tény pedig, hogy az *Istenes énekek* kiadásában Balassi és Rimay énekeit összekeverték, természetesen szintén ezt a szemléletet erősítette. Az unitárius Szentmártoni Bodó Jánost köszöntő versében Thury Mihály ekképp tesz tanúságot a XVII. századi olvasóban élő Balassi-Rimay képről:

*Magyarok között-is jó híres Psallistát,  
Hallottunk egy jeles Űri fő Balassát,  
Az után Rimait, Énekek laurussát,  
Értettünk ilyen két Magyar fő Poetát.*<sup>26</sup>

Rimay „saját eszményeihez torzítva”<sup>27</sup> Balassi művét, főként mesterének szerelmi poézisét kívánta „elfogadhatóvá tenni”, de revíziója kiterjedt az istenes énekekre is. Ő teremtette meg az új típusú pönitencia-tartó imádság elméletét és gyakorlatát, tudatosan gyűjtve össze a bűnbánati kánon valamennyi konvencionális motívumát, melyekből tolla alatt tudós-retorikus szellemű, mintaszerű imakompozíciók egész sorozata látott napvilágot. Meggyőződéssel küzdött azért, hogy a „töredelmes szívből szívárkózó szüntelenül való Poenitentia tartásnak . . . Isten . . . tetszésére szabott ép reguláját *illetlen toldalékkal* nem illetvén, vakon és vakmerőn valami *csuportos, görcsös és horgas regulát* ne kövessünk.”<sup>28</sup>

Bizony első hallás után kissé különösnek tűnhet a humanista Balassi-tanítvány, Rimay János szájából efféle invenciót-fantáziát gúzsba kötő tanítást hallanunk. Pedig az imádságban — akárcsak mestere — Rimay is „*bűnünk esmeretéből*” származó szívbéli keservünkből mint egy lelkünk fojtogató örvényéből az Űr Istennek . . . orvosló s gyógyító kegyelméhez” folyamodott, a bűnbánatot tehát ő is introspekcióként, önmegismerésként értelmezte, csak hogy ez nem történhetett holmi „csuportos” módon, ezért volt

„szükség ennek ez dolognak valóságos módját, sima és ingyenes reguláját, bizonyos útját megtanulnunk”.<sup>29</sup>

Bán Imre mutatott rá, hogy a sztoikus életérzés, mint manierista tárgy, „többnyire mélységes, egyénileg átélt büntudattal, az önváddal kapcsolatos”.<sup>30</sup> Úgy érezzük, nem nehéz megtalálni Rimay vallásos költészetének „vezérmotívumát”, a lutheri *passzivitás* elvét: „*Isten minden bűneinket megbocsátja és részesít az örök boldogságba és szép dicsőségbe, nem az mi jó cselekedetünkért és érdemünkért, hanem az ő szent fiának mi érettünk való kinszenvedésének és halálának érdemejért*” írja.<sup>31</sup>

Egyetértünk Eckhardt Sándorral, aki kimutatja, hogy e motívum Bornemisza nyomán Balassinál is szerepet játszott,<sup>32</sup> de az is bizonyos, hogy az *uomo singolare*, a reneszánsz ember, aki istenétől az alábbi — merőben evilági — jókat kérte, nem becsülhette alá önnön individuális érdemeit sem:

*Áldj meg vitézséggel s az jó hírrel névvel,  
Hogy szép tisztességgel mindent végezzek el,  
Öltöztess fel fegyvereddel, jó ésszel, bátor szívvel.*<sup>33</sup>

Könnyű észrevenni, hogy a Balassiéhoz képest Rimay vallásos költészete: fokozatos regresszió, visszavonulás, önmeghatározás. Az újsztoikus gondolkodók még a kontemplációban, a „lélek szerkezetének” vizsgálatában sem lelhetek megnyugvást, hiszen tapasztalatuk szerint „úgy változtatjuk gondolataink színét, mint a környezetéhez alkalmazkodó állat”<sup>34</sup> (Montaigne). A kor emberét valami végzetes fáradtság csigázta, akárcsak az öreg Gonzalót Shakespeare *Viharjában*, aki így kiált föl: „A Szűzanyára, nem bírom tovább: Vén csontom ég: *ez tiszta labirintus, útvesztő s kacskaringó*. Már bocsánat, Le kell pihennem.”<sup>35</sup> Rimay a jövőre bízván érdemének jutalmát, az idők célját és centrumát kívül helyezte ez világnak köeső verte kertjén, s képzelete már egy másik kert felé ragadta, „A mely kertet sem dér ragya / Zápor s kő eső nem járja, / Veteményét nem fogyatja, / Hasznát csak az úrnak adja.”<sup>36</sup> Az életet nem megélni, csupán

<sup>24</sup> Balassi Bálint Összes Művei I. Eckhardt Sándor kiad. Akadémiai Könyvkiadó, 1951. 81.

<sup>25</sup> A reneszánsz válsága és a manierizmus. = I. m. 242.

<sup>26</sup> RMKT XVII. 4. 443.

<sup>27</sup> Klaniczay Tibor: A magyar későreneszánsz problémái. = Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 327.

<sup>28</sup> Rimay János Összes Művei. Eckhardt Sándor kiad. Akadémiai Könyvkiadó, 1955. 93.

<sup>29</sup> Uo.

<sup>30</sup> A magyar manierista irodalom. = Eszmék és stílusok. Akadémiai Könyvkiadó, 1976. 173.

<sup>31</sup> Rimay János: ÖM. 158.

<sup>32</sup> Vallás és poézis. = Balassi-tanulmányok. Akadémiai Könyvkiadó, 1972. 152–160.

<sup>33</sup> Balassi Bálint: ÖM. I. 131.

<sup>34</sup> Montaigne: Esszék. Ford. Bajcsa András. Bibliotheca Könyvkiadó, 1957. 118.

<sup>35</sup> Shakespeare Összes Drámái. IV. A vihar. Babits Mihály ford. Új Magyar Könyvkiadó, 1955. 870.

<sup>36</sup> Rimay János: ÖM. 148.



...Költészete a helyes „írásbeli mód-  
... az „elviselés metódusainak” keresése volt. Szi-  
... formákba, „lélek szépítő ruházatokba”  
... bűnbánati énekeit, s velük bátyázta körül  
... lelkét, melyet tengeren imbolygó, „veszett”  
... hasonlított, „Kit nem igazgathat sem kor-  
... Kalauz, / Csak szél hajtogatja, / S egy hal is  
... húz”.<sup>37</sup> A költő egyik legszebb énekét, az *Óh ki  
... futok* ... kezdetűt, legalább tíz pontosan meg-  
... bibliai példázathoz szerkesztette verssé!  
Bűnbánó Publicanus és irgalmas Samaritanus, nyájá-  
... elbolygott juh és igaz pásztor szimbólumaiból és  
... allegóriáiból lassan-lassan megteremtődött a pöni-  
tenciartartó énekek concetto-kánonja, melyet Rimay  
követői szigorú normaként sajátítottak el és használ-  
tak fel költészetükben.

Pécseli Király Imréről, a hányatott sorsú XVII. szá-  
zad eleji költő-prédikátorról elmondható, hogy a teo-  
lógiában-retorikában Szenci Molnár Albert, a költé-  
szetben viszont Rimay János követője volt. Bán  
Imre, aki „ihletett költőnek” tartja, igen elgondol-  
kodtató sorokat ír a protestáns poéta önálló lírai  
eleményeiről, „stilisztikai telitalálatairól”, egyszer-  
smind arra is figyelmeztet, hogy többnyire szépen  
alkalmazkodik a harmonikus forma követelményei-  
hez”, „szerényebben él a manierista stilisztika eszkö-  
zeivel, jobban kapcsolódik Balassi tiszta reneszánsz  
képrendszeréhez”.<sup>38</sup>

A ránk maradt tizenöt Pécseli Király-ének tematiká-  
ja, motívumkincse mégis kétségtelenül igen erős Ri-  
may-hatást mutat. Amennyiben figyelmesebben  
vizsgáljuk a költő pönitenciartartó énekeit, észreve-  
hetjük, hogy míg a versek képanyaga megközelítőleg  
egységesnek mondható, addig a poétát tárgyához,  
önlelkének istennel való szembesüléséhez — külön-  
böző költeményeiben — más-más viszony fűzi. Ifjú-  
kori, még a heidelbergi tanulmányút előtt keletkezett  
két bűnbánati versében érzésünk szerint inkább a  
Balassi-féle dinamikusabb, harmonikusabb isten- és  
ön szemlélet érvényesül, a Heidelberg utáni versek vi-  
szont Rimay passzív, ön-leértékelő attitűdjének erős-  
bödő hatásáról tanúskodnak. A késői költemények fe-  
szesen didaktikus hangvételével szemben a korai éne-  
kek stílusa nyíltabb, egyszerűbb és világosabb. A fiatal  
költő olykor gyermeki naívsággal, őszinte odafordu-  
lással beszélt istenéhez: „Imé mégis kérlek, ha meg  
nem terhellek, Istenem, kéresemmel”. Általában:  
több itt a kérelem, mint az önostorozás. A gonosz, a  
sátán az ifjú világképében önálló hatalom volt, „ki  
lés hívek után”, hogy őket a „bűn sárjába rántsa”.  
„Semmi gonosz ne bántson”! — kiáltott fel Pécseli,  
s ez nem is annyira fohászkodás volt, mint ösztönös  
védekezés, *bajelhárítás*. Ez a defenzió máskor vers-  
szaknyi, ráolvasásszerű „ördögűzéssé” terebélyese-  
dik:

*Irigy ördög ne árthasson,  
Hogy kisírtet ne bánthasson,  
Csak hozzám se járulhasson,  
És bűnökre ne hajthasson.*<sup>39</sup>

Persze a költő sokat merített a Rimay-féle manierista  
kánon elemeiből is: Dávid, Péter, Magdaléna és más  
bűnbánó szentek, valamint elbolygott juhok igen  
nagy számban vonulnak fel a pönitenciartartó líra  
szcénáján, Pécseli mégsem értette még ekkor Rimay  
terminológiájának belső összefüggéseit.

Legkorábbi fennmaradt „fohászkodását” „Ezer hat  
száz után nyolcadikban jutván esztendő forgás szerént,  
Boldog Asszony Hóban, Pápa városában” írta „rit-  
musok szerént”.<sup>40</sup> A tizenhárom versszakos, tiszta  
Balassi-strófákban szerzett vers világos, harmonikus  
reneszánsz kompozíciójában bűnbánat és kérelem  
egymást kiegészítő, azonos súlyú, jelentőségű *forma-  
alkotó jegyek*, melyek 8 : 5 arányú arany metszésben  
osztják ketté a költeményt. A motívumok viszont  
Rimay közvetlen hatásáról tanúskodnak.

Rimayra vallanak a gyakori alliterációhalmazok is:  
„Aggyad, hogy féjjelek, s téged tisztejjelek tiszta  
tejjes éltemmel.” Alighanem az ének mégsem nyer-  
hette volna meg a Sztregovai bölcs tetszését. Pécseli  
nem ismerte az igaz pönitenciartartás harmadik, leg-  
fontosabb tulajdonságát, mely abban áll, hogy „a  
pönitenciartartó szív nem bízik semminemű erejében,  
mert tudja, hogy annyi ereje sincsen, valamint az  
árnyéknak”.<sup>41</sup> A bűnt inkább nyavalyának, fekélynek  
tartotta, melytől imádság, fohász útján megszabadul-  
hatunk:

*Testemet rútétó, lelkem undokétó  
vétkeimnek rútságát,  
Méregnél halálosb, fekélynél fájdalmasb,  
bűneim poklosságát,  
Rólam el-tisztítsad, tengerben taszítsad  
azoknak undokságát.*

„Munkámban ... semmit ujjomból nem szoptam: ha-  
nem az méheket, a mint lehetett, követtem, kik, te-  
hetségek szerint, sok virágokról szedegetik és gyűjtö-  
getik édes eleségeket”<sup>42</sup> — írta (klasszikus antik to-  
posszal élve) Pécseli Király Imre *Chatecismus*ának  
előszavában, és ekképp tevékenykedett a költőmes-  
terségben is. Csakhogy nem mindig a kiskertek dí-  
szeiről, hanem — elvétele — a mezők vadvirágairól is  
„szedegetett és gyűjtögetett” némi elemőzsiát!

Az idézett strófában (melyre Bán Imre is felfigyelt  
mint az „egyéni átélte bűntudat” szép példájára)

<sup>37</sup> Uo. 86.

<sup>38</sup> I. m. 180.

<sup>39</sup> RMKT XVII. 2. 12.

<sup>40</sup> Uo. 10.

<sup>41</sup> A pönitenciartartás szabályaira vonatkozó idézetet egy pietista teoló-  
giai műből vettem. Johann Arndt: Az igaz kereszténységről írott négy  
könyv. Jéna, 1941. 348.

<sup>42</sup> RMKT XVII. 2. 267.



minket különösen az utolsó sor ragadott meg: „Rólam el-tisztítsad, tengerben taszítsad azoknak undok-ságát”! A költő arra kérte tehát istent, hogy méreg-ként maró, fekélyes, poklos sebeit: bűneit taszítsa, hárítsa el róla, küldje a tenger habjaiba. Önnön lírai leleménye ez a költői kép, melyben végsőkéig kiaknázza a pönitenciatartó líra formái közt megbúvó mágikus lehetőségeket, s az, hogy emlékezetének rejtekén rábukkant az adekvát archaikus-népi ráolvasó motívumra, akár szerencsés véletlennek is nevezhető.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szükségképpen felbukkanó bibliai párhuzamokat sem. Pécseli Király Imre közvetlen irodalmi mintáiban, a zsoltárokból gyakran találkozhatunk a tenger-motívummal, mint az ellenségeitől szorongatott zsoltárost szüntelenül fenyegető, s mintegy elborító veszedelmek metaforájával: „Végy ki engemet ez förtös sárból, / hogy el ne sülyedjek, gyűlölőimtől / Ments meg ez nagy vizeknek örvényiből... / Ne merüljek tengeri mélységben, / Az kútnak szája engem bé ne zárjon”.<sup>43</sup> Nem véletlen, hogy a freudizmus az álombeli víz-képzeteket a szorongással hozta kapcsolatba. A tengervíz ezt a pszichoanalitikus jelentését a Sartre-féle egzisztencializmusban is megtartotta: „lassan beúszom a vízbe, le a tenger fenekére, a szorongásba”.<sup>44</sup> Ősi-kollektív tudatformákkal találkozunk tehát a 69. zsoltárban. A psalmus és a pönitenciatartó ima szövegeinek lényeges tartalmi és formai eltéréseiből azonban arra következtethetünk, hogy amennyiben Pécseli metaforája a zsoltárokból származna, a bibliai példa akkor is csak sokszoros áttétellel szervesülhetett volna.

Egyelőre nem találtunk korabeli bűnbánati imát, amelyben hasonló elhárító formulák szerepelnének. Pedig csaknem minden fohászkodásban fellelhető a tárgyalt strófával azonos funkciójú versszak: a Csomakódeks rokon tartalmú énekében szó szerint visszahallhatjuk versszakunk kezdőszavait: „Bűnöm undok-sága mint fövény soksága oly szántalan volta / Testemet rutíttya, szímet hervasztja”.<sup>45</sup>

Nem egyszer, s nem kétszer fordul elő azonban a tengerbe-küldés motívuma ismert bájoló imádságainkban. Bornemisza Péter *Ördögi kísértetekről* szóló könyvében Tardoskeddi Szerencse Benedekné „bájos asszony” ráolvasásaiban maga Urunk Isten küldi tengerbe a hetvenhét féle veres csúzt: „Tük se mehesse-tek, úgy mond ez fekete föld színére, ez én adottam testbe, teremtettem lélekbe, tük is siessetek az tenger

szigetibe.”<sup>46</sup> Más bájolásban Szent Borbála asszony hánya tenger fenekébe a gilisztás asszony gyomrából kivett férgeket. Nem véletlen, hogy — gyakran ismétlődő, típusalkotó jegyként — maga Péter Pap is ezt a motívumot emelte ki a bájoló imádságokból: „Ime, ezek is merő hazugságok: sőt a mi urunk Jézus Krisztusnak, az Szűz Máriának, az Apostoloknak káromlása, kikre bolond dolgokat költött, mint ültek aranyas székbe, mint találtak elő hetven hét csúzt, kelevényt, has fájást, azokkal mint szóltak, azokat mint küldték tengerbe”.<sup>47</sup>

Mivel a ráolvasó imádság leggyakrabban egy adott bájoló szertartást „kísért”, a szöveg szerkezeti elemeinek pontos tárgyi meghatározottsága volt. Ez okozta, hogy az egyazon mágikus típushoz tartozó imák alapmotívumai között igen nagy a hasonlóság. Erdélyi Zsuzsanna népi imádság-gyűjtéséből való az a ráolvasás, melyben Szűz Mária küldi a betegség- okozó „hetvenhétfél’ nyálojodzó asszonyokat” „a tengereknek fenekére”.<sup>48</sup> A varázslat mágikus tartalma évezredekken keresztül változatlan maradt. A kelet-afrikai Pemba sziget bennszülöttei a zsákba varrt gonosz démont, a bűn inkarnációját, apró tutajon a tengerre bocsátják. A szertartások azonban mindig egy adott világkép függvényeként realizálódnak. A bájoló imák eklektikus világlátása tipikusan középkori. Petrarca szinte etnológiai pontossággal elemezte az ősi bajelhárító mosakodásukat végző rajnai asszonyok mágikus szertartását: „Ó, ti boldogok, akik a Rajna mellett éltek! Ez mossa el nyomorúságaitokat... Ti a Rajna hátán a britekre küldözgetitek bajaitokat. Mi is szívesen ráküldenénk őket az illírekre és az afrikaiakra. De a mi folyóink szemmel láthatóan restebbek.”<sup>49</sup> Ezen interpretáció viszont már a fejlett, és dinamikus világszemlélettel bíró reneszánsz emberé.

E mágikus motívum későbbi nyomai már halványabbak, elmosódottabbak. De a régi elemek beépülhetnek az új kontextusokba, úgy, mint a római sírkövek a középkori várfalakba.

Hallgassunk bele II. Apafi Mihályné Bethlen Kata bűnbánati imájába, amelyben egyetlen képbe forrasztva, mintegy összeházasítva találjuk Krisztus vérenek misztikus tanát a tengerbe küldés ősi motívumával. De a XVIII. század elején ezek a jelek nem többek már, mint tudatlan s öntudatlan emlék-cserepek, lélek-szépítő ruházatok:

Uram! azért a halálhoz,  
Készíts, s boldog kimúláshoz  
Hogy mindenkor készen légyek,  
S előtted bölcs szívvel éljek.  
Véred tengere mélyébe,  
Vesd bűnömet árvizébe,  
Hogy azok ne vádoljanak,  
Se ellenem ne álljanak.<sup>50</sup>

ÁCS PÁL

<sup>43</sup> 69. zsoltár. Szenci Molnár Albert ford. RMKT XVII. 6. 166.

<sup>44</sup> Jean-Paul Sartre: Az undor. Réz Pál ford. Magvető Könyvkiadó, 1968. 31.

<sup>45</sup> RMKT XVII. 8. 403.

<sup>46</sup> Bornemisza Péter: Ördögi kísértetek. Eckhardt Sándor kiad. Akadémiai Könyvkiadó, 1955. 134.

<sup>47</sup> Uo. 137.

<sup>48</sup> Hegyet hágék, lőtöt lépék. Magvető Könyvkiadó, 1976. 104.

<sup>49</sup> Petrarca levelei. Kardos Tibor ford. Gondolat Könyvkiadó, 1962. 61.

<sup>50</sup> Bújdósáknak emlékeztetője. Lőcse. 1726.